



Сатира на міжвоєнну Польщу у стрілецьких піснях

Євген ЛУНЬО

Кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства Національної академії наук України
79000, м. Львів, проспект Свободи, 4
e-mail: inst@ethnolog.lviv.ua

Стрілецькі пісні у досконалішій поетичній формі подають розлогу сатиричну картину агресивної політики міжвоєнної Польщі стосовно України. Народнопоетична політична сатира українців на польських поневолювачів першої половини ХХ ст., з одного боку, опирається на розвинені здобутки попередніх віків, а з іншого – виробила нові оригінальні засоби й прийоми сатиричної поетики, що оптимально відповідали адекватному відображенню тогочасної дійсності. Завдяки своїй фольклорній природі вона відзначається надзвичайно активним і тривалим побутуванням у широкому народному середовищі, що зумовило вироблення у масовій уснопетичній свідомості стійких сатиричних стереотипів про іноземних загарбників.

Ключові слова: фольклорна сатира, політичний фольклор, стрілецькі пісні, поетика сатири.

Упродовж попередніх віків відносини між українцями й поляками, на жаль, не завжди були добросусідськими. Починаючи з 1340 р., коли король Польщі Казимир Великий захопив Галичину, аж до середини ХХ ст. тривала з більшою чи меншою інтенсивністю військова, політична, економічна, культурна, релігійна експансія сусідньої Польщі в Україну. Протягом цього часу українці не мирилися з утратою власної державності й зі своїм підневільним становищем, а усіма доступними їм засобами чинили опір поневолювачам.

У цьому протистоянні поряд із збройною велася й інтенсивна ідеологічна боротьба. Для формального виправдання своєї агресивної політики постійно поширювалися різноманітні теорії на заперечення чи бодай дискредитацію українців. Йшлося про те, що взагалі не існує окремого українського народу, а лише субетнічна група русинів, що, як і мазури, кашуби, гуралі, є складовою польського етносу, і закінчуючи твердженнями про нездатність українців до державного і політичного життя, про їхню моральну несформованість, інтелектуальну неспроможність, культурну нерозвиненість тощо. А, отже, Польська держава начебто для користі самих українців змушена брати їх під свою «опіку і захист».

Особливо численні й гострі напади шовіністично налаштована ідеологічна машина тогочасної Польщі розгорнула в першій половині ХХ ст., коли українці рішуче взялися за реалізацію своїх самостійницько-державницьких намірів. Цю ідеологічно-пропагандивну діяльність наших західних сусідів глибоко й всебічно розглянув науковець із діаспори М. Трухан у монографічному дослідженні про негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі¹.

¹ Див.: Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. – Львів: ВП «Троян», 1992.

У цьому тривалому протистоянні польській ідеологічній експансії українці ефективно використовували своє уснопоетичне слово, що ним гнівно таврували й дошкульно висміювали чужинців. В українському фольклорі вже з часів козаччини є розвинута традиція сатиричного змалювання загарбницьких діянь із боку Польщі. Дослідники історичних пісень І. Березовський, М. Родіна, В. Хоменко стверджують, що «багатьом пісням періоду визвольної війни 1648–1654 рр. притаманні також і елементи гострої сатири, спрямованої проти ворогів українського народу. Народ у'їдливо висміював, зокрема, представників польсько-шляхетських військ, їх гонор, пиху, боягузтво². На те, що об'єктом народної сатири завжди були зовнішні вороги українців, у тому числі й загарбники із заходу, вказує дослідник жартівливих і сатиричних пісень М. Дмитренко³. Про майстерність висміювання переможеного польського війська в окремих ліро-епічних творах часів Хмельниччини писав і автор цієї статті в одній із публікацій про народний епос⁴.

Отож новочасна народнопоетична політична сатира українців на тогочасних польських поневолювачів опирається на розвинені здобутки попередніх віків. Коли ж говорити про антиукраїнську пропаганду з боку Польщі, то відзначимо, що вона проявлялася тільки як літературна продукція. Як вказує М. Трухан, це передовсім була публіцистика, мемуаристика і художня література. Як бачимо, це творчість головним чином належала шляхті й інтелігенції, тобто панівній верховці, яка власне й мала найбільшу користь від анексії українських земель.

Тим часом у польському фольклорі, коли розглядати його як творчість широких народних мас, у якій адекватно відображені їх світоглядні і моральні цінності, ми фактично не зустрічаємо політичної сатири на українців. При цьому твердженні не беремо до уваги ті нечисленні зразки малих жанрів, що були створені «під фольклор» великодержавницькою пропагандистською машиною і які поширювали в народ із ідеологічною метою.

Відсутність у польській уснопоетичній словесності антиукраїнської сатири, на нашу думку, має об'єктивні причини. По-перше, польський фольклор, як відзначають дослідники⁵, порівняно із творчістю інших слов'ян не так чутливо реагував на соціальні та політичні настрої народу. Це, до речі, визнавали і самі поляки⁶. Проте найважливішою причиною цього є те, що польський народ не мав ні політичних, ні моральних підстав висміювати у своїй творчості українців. Навпаки, не будучи позбавленим здорового глузду й певних моральних чеснот, польські народні маси бачили, що впродовж віків українська нація взагалі, а простий народ особливо, постійно були жертвами великопольського політичного, військового, економічного, культурного і релігійного насилля. У польсько-українському протистоянні друга сторона завжди стояла на захисних, оборонних позиціях.

Антипольська фольклорна політична сатира ХХ ст. спочатку проявилася у стрілецьких піснях ще з часів польсько-української війни 1918–1920 рр. В одному з таких пісенних творів, де зустрічаємо й хоча не надто розлоге, але досить

² Березовський І., Родіна М., Хоменко В. Історичні пісні українського народу // Історичні пісні / Упоряд. І. Березовський М. Родіна, В. Хоменко. Нотний матеріал упоряд. А. Гуменюк. За ред. М. Рильського і К. Гуслистого. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1961. – С. 24–25.

³ Дмитренко М. Жартівливі та сатиричні пісні // Жартівливі та сатиричні пісні / Упоряд., передм. та приміт. М. Дмитренка. – К.: Дніпро, 1988. – С. 13.

⁴ Див.: Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести / Автор-упорядник Євген Луцько. Сер. «УСЕ для школи». 10 клас. – К.: Всеуито, 2002. – Вип. 12.

⁵ Денисюк І. Національна специфіка фольклору (матеріали до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2003. – Вип. 31. – С. 4.

⁶ Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1997. – Кн. 1. – С. 136.

оригінальне сатиричне змалювання тогочасних польських загарбників, є пісня «Сонце низенько, вечір близенько». На цей фольклорний зразок натрапляємо у збірнику О. Кузьменко і лише в єдиному варіанті з Покуття:

Сонце низенько, вечір близенько,
Чарівно світить вже місяченько.

Вже світить місяць і ясні зорі,
Мов мак, розсілися на небосклоні.

Мов мак, розсілись і не згасають,
Стрільці січові у бій рушають.

Як прийшло свято Пречистої Диви,
Стрільці розклали всі скоростріли.

Вже сходить сонце поміж горами,
Вже сурми сурмлять поміж стрільцями.

Дмитре Вітовський, що ти гадаєш,
Що ти поляків у Львів пускаєш?!

Дмитро Вітовський в літак сідає
І до Антанти він від'їжджає.

Звідти вертає, в лету він гине
І не довозить, що призначили.

А вклятий ворог зібрав всі сили,
Просяк з Парижа кляті галери.

Як прийшло св'ято Пречистой Мати,
Стрільці почали за Збруч ступати.⁷

Хоча текстологічний аналіз засвідчує, що цей твір у свій час мусив бути досить поширеним, адже у наявному зразку натрапляємо на окремі неточності (про це говоритимемо далі), які пов'язані з активним його побутуванням. Те, що пісню стали рідше виконувати, можна пояснити її приналежністю до жанру історичних. Описані в ній події в поетичній свідомості народу згодом були витіснені новішими, більш актуальними й вагомими. Це могла також спричинити і загалом не надто висока художня якість твору.

В основу лейтмотиву цієї пісні лягли історичні реалії війни між ЗУНР і Польщею, в якій українці зазнали поразки. У цій пісні висловлено народний гнів на адресу польського війська, яке окупувало Львів. Власне треба відзначити, що воно таки не захопило Львова приступом, йому допомогло у самому Львові польське населення, що чинило диверсії проти українського війська. Тому українська армія сама відступила зі Львова. У пісні народ докоряє Д. Вітовському, військовому міністру ЗУНР, що він дозволив відступ і впустив поляків до Львова. До речі, рішення про цей відступ прийняв керівник Начальної Команди полковник Г. Стефанів⁸, а Д. Вітовського згадано, очевидно, тому, що він був більше знаний у колах стрільців.

⁷ Стрільські пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. – С. 353.

⁸ Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрільцтва. – Львів: Каменяр, 1990. – С. 82.

Експресивні елементи народносатиричного змалювання окупації містяться у строфі:

А вклятий ворог зібрав всі сили,
Просяк з Парижа кляті галери.

Аби у всій повноті зрозуміти зміст і сатиричну суть цих слів, особливо останнього рядка, потрібно розкрити їхнє історичне підґрунтя. Водночас певні труднощі створює нам семантично затемнене й незрозуміле слово «просяк». Шкода, що записувачка не з'ясувала у виконавців його значення й не зазначила у примітці. Можливо, не мала для цього змоги. Ми ж схильні вважати, що за логікою змісту це слово мало б звучати як «притяг» чи «просив». А йдеться тут про польське військо, що його в народі називали «галери», «галерчики» від прізвиська їхнього командувача, генерала Юзефа Галлера. Створена у Франції з польських емігрантів країн Заходу, ця вісімдесятитисячна армія, добре озброєна і вишколена, призначалася Антантою для бойових дій із Німеччиною, а потім проти більшовиків⁹. Проте польське керівництво вдавалося до найганебніших заходів, аби для війни із ЗУНР випрохати допомогу у США і країн Антанти. І голова польського уряду Ігнацій Падеревський, і головнокомандувач армії Юзеф Пілсудський ввели в оману західних державних діячів, що Українська Галицька Армія є більшовицькою, що українці і більшовики порозумілися, аби атакувати поляків¹⁰. Саме таким несправедливим шляхом вони домоглися, що армію Галлера було віддано у розпорядження Польщі для анексії території ЗУНР.

Ця коротка історична довідка дає зрозуміти, за що саме гостро висміювала народна пісня ворожу політику міжвоєнної Польщі й армію Галлера зокрема. Тому в текстах пісень у художній спосіб викрито й осуджено їхню агресію і підступні дії, висміяно невміння ведення війни й здобуття перемоги. В очах українців польське військо хоч і перемогло в війні, але зате прогало морально, а тому опинилося в жалогідній з погляду народу ситуації, бо здобута у нищій спосіб перемога не матиме жодної історичної перспективи. Серед українців здавна цінувався рівний і чесний герць, де переможець проявляє милість до переможеного, а переможений визнає поразку й покладається на милість переможця. Тому для національного характеру, як зазначають дослідники Ю. Липа¹¹, М. Орлик¹², Г. Ващенко¹³, значною мірою характерні почуття гідності й бойової доблесті, культ лицарства.

На елементи сатиричного змалювання у діях польського вояцтва натрапляємо також в окремих варіантах відомої стрілецької пісні «А в неділю рано, ще сонце не сходить». Цей твір активно побутував упродовж тривалого часу і при цьому в силу певних історичних обставин зазнав численних варіацій, видозмін, трансформацій мотивів із постійною їх актуалізацією через зв'язок із наступними подіями.

Наявні у нас відомості дають усі підстави стверджувати, що першоваріант цієї народної пісні з'явився ще під час Першої світової війни у середовищі українських жовнів австрійської армії після того, як австрійське командування навесні 1915 р. віддало росіянам Перемишль із усіма його фортифікаційними спо-

⁹ Литвин М., Науменко К. Історія... – С. 96–97.

¹⁰ Там само. – С. 96.

¹¹ Див.: Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992.

¹² Орлик М. Ідея і чин України. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 27–28.

¹³ Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків (Третє видання). – Полтава: «Полтавський вісник», 1994. – Т. 1. – С. 124–126.

рудами¹⁴. Основними мотивами цієї пісні є жаль за окопами, що їх цілу зиму копали, а за годину змушені покинути, а також дорікання воякам, що вони без бою віддали суперникові рідний край.

Дещо згодом подібна ситуація повторилася у польсько-зунрівській війні, коли українське командування без вагомих підстав віддало наказ залишити Львів, пісня трансформувалася як відображення саме цих подій. Власне у варіантах пісні, прив'язаних хронологічно до цієї війни, і простежуємо елементи сатиричного змалювання польських жовнірів. Досить виразно це проявляється у варіанті з Опілля:

В неділю раненько, ще сонце не сходить –
Зібрав поляк банду тай на нас надходить.¹⁵

Гнівний осуд дій міжвоєнної Польщі у цьому творі проявляється на кількох рівнях, які, проте, органічно поєднані в одну цілісність. Найперше – це так звана вояцька неповага до свого збройного супротивника, з яким доводиться воювати і від якого треба захищатися, щоб самому від нього не загинути. Вона є адекватним породженням психоемоційного стану, що виникає під час кожної війни. Далі йде сатиричне викриття, викликане загарбницькими діями польського війська, яке зображене не просто звичайним супротивником на полі бою, а підступним ворогом, що прийшов шлюндрувати і грабувати рідний край. Ці глибоко вмотивовані негативні почуття трансформуються в прагнення свободи й гідності, які спонукають до безстрашного і героїчного опору. І нарешті ще один рівень сатиричного ставлення до чужинців викликаний їхніми, позбавленими гідності й військової честі, способами ведення бойових дій. У тексті пісні це зазначено досить коротким висловом «Зібрав поляк банду». Для перших реципієнтів пісні цих слів було цілком достатньо, аби усвідомити, про що йдеться, сучасному слухачеві це не зовсім зрозуміло.

Йдеться про те, що в бойових діях із ЗУНР, особливо в боях у Львові, міжвоєнна Польща, крім регулярної армії, різним чином широко використовувала і польське цивільне населення. Відомо, що вояцька честь кожної цивілізованої армії – а такою і була збройна сила ЗУНР – Українська Галицька Армія – не дозволяла їй стріляти у цивільне населення. Це гуманне почуття використовувало польське командування, організовуючи із невійськових людей угруповання, що підступно шкодили нашим воякам зтилу. До цього залучали також жінок і дітей як живий щит. Крім того, до ведення бойових дій тогочасне польське командування заохочувало кримінальний, асоціальний елемент, так званих батярів, які водночас займалися грабунком і розбоєм. Про це можна дізнатися з відомих історичній науці мемуарних джерел¹⁶.

У цій же пісні, як і в попередньому фольклорному творі про Д. Вітовського, також зустрічаємо саркастичне твердження, що Україну просто віддали міжвоєнній Польщі:

Чи ви, хлопці, спали, чи ви в карти грали,
Що ви Україну полякам віддали?¹⁷

¹⁴ Луцько Є. Козацькі пісні з Надсяння: питання генези і динаміки розвитку // Міфологія і фольклор. – 2009. – № 1 (2). – С. 25–26.

¹⁵ Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко... – С. 354.

¹⁶ Див.: Гуцуляк І. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – К.: Либідь, 1993.

¹⁷ Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко... – С. 355.

В контексті усього художньо-поетичного змісту твору це запитання водночас суттєво применшує значення і роль тогочасного польського війська. Мовляв, воно не може вважати себе справжнім переможцем, бо противник сам віддав йому перемогу. Цей ефективний сатиричний прийом у загальній текстовій канві піснетвору візуально є ніби й не надто помітним, проте досить дієвим на підсвідомому психоемоційному рівні.

Ще одна, третя група варіантів проаналізованої пісні акцентує увагу на відображенні історичних подій про союз Головного отамана УНР С. Петлюри з поляками. В одній із цих пісень, що її автор цієї статті записав на Яворівщині, також зустрічаємо хоча і епізодичний, але художньо досить промовистий образ чужинців

Москалів поб'ємо, а ляхів подусим,
Свою Україну ми здобути мусим.¹⁸

У деяких народних піснях гостро засуджуються представники міжвоєнної Польщі за нелюдське ставлення до полонених і ув'язнених українців. Наглядно і промовисто це відтворено у такому варіанті твору:

Ми по таборах і тюрмах
Карались довгі годи,
За тебе, рідний краю наш, / 2 рази
За тебе, наш народе.

Тухоля, Домб'є і Берез,
Діброва і Бригідки
На страшний суд прийдуть колись / 2 рази
Як достовірні свідки.

І скажуть правду в очі всім,
Хто нас карав без права,
І буде радість вмiсто сліз, / 2 рази.
А замість ганьби – слава.¹⁹

У цій пісні сатиричними засобами народ висміяв своїх кривдників за тюремні муки, гнівно звинувативши їх у масових і жорстоких політичних репресіях. Тогочасна польська держава тут змальована як тюрма для українського народу, в якій у таборах і тюрмах тривалий час карають не якихось розбійників, а патріотів і захисників рідного краю, які терплять тяжкі муки.

Це звинувачення політики міжвоєнної Польщі опирається на конкретну історичну основу. Документально засвідчено існування реальних концентраційних таборів і тюрем, у яких після українсько-польської війни 1918–1920 рр. перебували українські полонені й інтерновані вояки. Тогочасну польську владу народ звинувачує у тому, що вона жорстоко й нелюдяно поводилася з полоненими та інтернованими, які згідно з загальним міжнародним правом не були злочинцями, тому до них у цивілізованому світі ставилися неагресивно. Вважаючи себе представником культурної європейської спільноти, міжвоєнна Польща, як правова держава, трактувала безбройних українських вояків всупереч нормам міжнародного права. Ті, хто пройшли фізичний і моральний терор цих таборів, ли-

¹⁸ Записав Є. Луньо 17.06.1996 р. у с. Наконечне Друге Яворівського р-ну від Гули Катерини, 1918 р. н. – Домашній архів Є. Луни.

¹⁹ Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко... – С. 181.

шили чимало спогадів про тяжкі випробування і муки, які довелося їм пережити. Пам'ять про ті страхиття ще й донині збігається у народній оповідній традиції, хоча з того часу змінилося уже три покоління. Як приклад, наведемо два невеликі матеріали з Яворівщини: «Поляки не давали їсти, морили голодом, наші люди вмирали, як мухи. Їсти ся хотіло, що вже не можна було витримати. Кажут собі мої тато: «Чекай, завтра спробую землю їсти, може щось дасть». Прийшлося – врано взяли жменю землі, зачали їсти – та де, не дасться їсти, нічо не допомогло. Думають: «Певно прийдеся вмерти», – але якось їм дав Бог і не вмерли, як другі»²⁰. І ще один сюжет: «Мої тато були хлоп здоровий, високий, важили вісімдесят кіля. Але два рази вони важили іно трийцять кіля. Перший раз, як прийшли з польського полону. То вони навіть не могли іти, по них десь там їхали і їх привезли. Вони ще тоді були молоді і якось з того виїшли, віджили. А другий раз важили трийцять кіля – як їх москалі випустили з лагєру. Там вже виділи, що вони будуть вмирати, тай відпустили їх. Прийшли тато тай незадовго вмерли»²¹.

На протигагу реальній безправності українці у своїх народнопоетичних візях очікували над кривдниками найбільш справедливий – божий, причому в найвищій його інстанції – Страшний суд. Свої земні страждання і муки українці у майбутньому компенсують тим, що на цьому процесі вони стануть достовірними свідками спрямованими проти них свавілля й жорстокості. Українцям не йдеться про помсту і кару (у тексті про них нічого не згадано), йдеться лише про справедливість. Така постава й позиція українців демонструє їх духовну й моральну вищість над своїми мучителями, що для останніх є досить дошкульним докором, бо демонструє їхню моральну нижчість і духовне безсилля.

У таборах і тюрмах польська держава початку ХХ ст. фактично чинила прихований геноцид над українським народом, травмуючи морально і винищуючи фізично його найкращих молодих представників, якими були ті, хто воював за свободу і державу. У такий спосіб міжвоєнна Польща хотіла спинити розбуджені національно-визвольні аспірації українців.

Ця пісня, що виникла як поетична реакція на злочинне і нелюдське ставлення до українських полонених й інтернованих вояків, будучи досконалою у своїй художній формі, надалі трансформувалася у гнівне таврування тогочасного польського режиму і жорстоких репресій проти мирного населення, яке рішуче бралось обстоювати дане кожному Богом право на свободу. Такі ж безчинства, але над політв'язнями: інтелігенцією, робітниками, селянами, чинитимуться пізніше у концентраційних таборах Берези Картузької, Явожна.

Одною з досить поширених форм політичних репресій із боку польського військового режиму 1920–1930 рр. проти українців була офіційна заборона урочисто вшановувати могили українських вояків. Саме з цього часу у народному середовищі широко розвинувся започаткований ОУН культ стрілецьких могил із метою всенародної глорифікації та героїзації стрільців, що полягли за Українську Державу²².

Найбільші урочистості відбувалися у час Святої Трійці, що в народі називають Зеленими святами. Основним дійством цього культу був масовий похід із церковоною процесією до реальних чи символічних могил стрільців, покладання вінків, відправлення заупокійних служб, виголошення патріотичних промов,

²⁰ Записав Є. Луцько 12. 08.2005 р. у с. Новосілки Яворівського р-ну від Майстришина Анатолія, 1931 р. н. – Домашній архів Є. Луцька.

²¹ Записав Є. Луцько 22.09.2005 р. у с. Чернилява Яворівського р-ну від Момрик Пелагії, 1926 р. н. – Домашній архів Є. Луцька.

²² Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – Т. 1. – С. 130.

співання пісень. При цьому польська поліція стежила, щоб на ці могили не покладали вінків, особливо вояцьких – із дубового листа, мученицьких – тернових, прикрашених червоними маками – символами крові і тризубами. У народній оповідній традиції, як засвідчили результати наших польових досліджень, ще й до сьогодні збереглася велика кількість народних оповідань і переказів про сутички молоді з поліцією, яка намагалася відібрати і знищити їм вінки, про те, як доводилося хитрувати з поліцією, несучи ці вінки із села до міста польовими стежками чи ховаючи під одежею, тощо.

Події, пов'язані з заборонаю польської влади вшановувати могили полеглих стрільців, відображені, хоча й рідше, і в народнопісенних творах. Один із таких текстів, що його записала О. Кузьменко, виник й побутував на Гуцульщині:

В Надвірній могила квітками ся вкрила,
Наша Україна ручки заломила.

В понеділок рано дзвони задзвонили,
Сторожі довкола цвинтар обступили.

Одні говорили, другі ся радили,
Щоби на могилу братство не пустили.

Пан комісар каже: «Треба уважати,
Бо йдуть на могилу вінці закладати».

Дзвони задзвонили стрільцям вічну пам'ять,
Вже нашу четарку вкраїнську провадять.

Четарку провадять, друзів арештують,
До тюрми саджають і там їх катують.

Пам'ятайте, люди, ті Зелені свята,
Як нас розганяли, як тії соколята.²³

На відміну від багатьох стрілецьких пісень, де при змалюванні польського війська натрапляємо на чимало дошкульної та гострої сатири, тут про своїх кривдників не сказано ні одного лихого, емоційно забарвленого слова. У поетичному відношенні таке ставлення до поляків має значний художньо-психологічний ефект.

Негативне ставлення до агресивних дій представників міжвоєнної Польщі у цьому творі показано через художній прийом бінарної опозиції, зокрема через протиставлення «добрих» і «поганих». І ті, й інші є учасниками однієї події, але кожна сторона діє цілком протилежно, має різні цілі й викликає у реципієнта контроверсійне враження й оцінку.

Стрижнем сюжету цієї пісні є гострий конфлікт між поневоленими і поневоловачами у моральній і духовній площині. Культ предків, вшанування померлих належить до найважливіших моральних чеснот і в християнському, і в загальнолюдському вимірах. Тим більше, коли йдеться про загиблих на війні. У цивілізованих суспільствах із честю ставляться навіть до загиблого на полі бою супротивника.

І от українці у всій своїй людській і християнській гідності йдуть пошанувати тих, хто добровільно пожертвував за них своє молоде життя у збройній боротьбі.

²³ Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. Кузьменко... – С. 437.

З погляду найвищих духовних цінностей такий високогуманний і глибокохристиянський чин слід тільки вітати. Але тогочасна польська владна верхівка робила якраз навпаки – чинячи насильство і брутально це забороняючи. Цим вона поставила себе поза культурою і цивілізацією, виказуючи свою справжню суть. Цей факт тим більше є промовистим, коли сприймати його в контексті інтесивної великодержавницької ідеології міжвоєнної Польщі з її культурною вищістю над українцями.

Ще один сюжет, у якому для зображення агресивних намірів тогочасного польського війська народна пісня послуговується засобами сатири – представлена у мотиві «воювання» з мертвими, в якому передано страх чужинців перед мертвими вояками, що вже поховані в могилах. У такий оригінальний художній спосіб змалювано психічну агресію воюючої сторони, а плондрування пам'ятних місць і вінків для померлих свідчить про її моральне звиродніння та духовну пустоту.

Тут треба додати, що до осквернення пам'яті полеглих, руйнування їхніх могил вдавалися також московські самодержавці, про що писав Т. Шевченко у відомому вірші «Розрита могила». Наслідували їх і московсько-комуністичні проповідники. Про один із таких фактів, коли в селі Рогізне на Яворівщині за наказом із райкому комуністичної партії військовослужбовці розрили символічну могилу, а хрест порубали і спалили, було складено народну пісню «Сумні, невеселі у Рогізні свята»²⁴, яку записав автор цієї статті.

Ще один аспект сатиричного змалювання в народній пісні дій представників міжвоєнної Польщі – це зосередження уваги на образі художнього героя, який зневажає християнські чесноти і чинить святотатство. У тексті це зображено контрастним протиставленням двох сюжетних подій: «...дзвони задзвонили» і «довкола цвинтар обступили», «на могилу братство не пустили». У християнській традиції звук дзвона асоціюється із могутньою спонукальною дією до позитивних і благих дій, він очищає і облегшує душу, закликає її до молитви, до добра. Тим часом нерозуміння святості дзвону виступає художнім засобом негативної характеристики вчинків однієї зі сторін протиставлення.

Ще одна художня антитеза з народної пісні: з одного боку, звучить «стрільцям вічна пам'ять», а з іншого – «друзів арештують». Знову два протилежні чини, які по-різному репрезентують і характеризують обидві сторони. Українці виконують заупокійну молитву, а польські жовніри їм перешкоджають, чим фактично допускаються святотатства. Причому роблять це у брутальний спосіб, за допомогою репресивних органів – поліції. До речі, релігійний, а також атеїстичний гніт для української нації був явищем досить поширеним і знайшов своє осудливе відображення у численних народних піснях. Так, зокрема, у пісні-молитві «Боже Великий, Творче всесильний» співається:

Люд у кайданах, край у руїні,
Навіть молитись ворог не дасть»²⁵.

Отож людей, що ані згідно з жодною статтею кримінального права, ані з погляду здорового глузду ніякого злочину не чинили, а лише прийшли у своїй

²⁴ Записав Є. Луньо 21.03.1996 р. у селі Рогізне Яворівського р-ну від Воловецького Івана, 1940 р. н., Воловецької Пелагії, 1939 р. н., Заставної Мирослави, 1941 р. н., Яреся Івана, 1916 р. н., Сасик Катерини, 1919 р. н. – Домашній архів Є. Луни.

²⁵ Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000-х років (Історико-фольклористичне дослідження). – Львів: Галицька видавнича спілка, 2003. – С. 331.

християнській смиренності вклонитися мертвим, «до тюрми саджають і там їх катують». Зрозуміло, що такі беззаконня й свавілля стосовно цих людей допускають також тому, що в них вбачають майбутніх потенційних борців за самостійність українського народу. У поетичному аспекті ці політичні мученики асоціюються із християнськими мучениками, що їх церква проголосила святими. А супротивну сторону при цьому асоціативно порівнюють до мучителів-поган.

Отже, стрілецькі пісні подають розлогу сатиричну картину агресивної окупаційної політики міжвоєнної Польщі стосовно України. І що важливо – завдяки своїй фольклорній природі вони характеризуються активним і тривалим побутуванням у широкому народному середовищі, що спричинило до вироблення у масовій уснопоетичній свідомості стійкого сатиричного стереотипу чужинця-кривдника.

Satire on the Poland in the Period between Two World Wars in the Sich Riflemen's Songs

Yevhen LUNIO

The Riflemen of Sich's songs in their perfect poetic form provide an extensive satirical picture of the aggressive invasion policy of the inter-war of Poland towards Ukraine. The folk-and-poetic political satire of the Ukrainians on the Polish enslavers in the first half of the 20th c., on the one hand, rests on the solid achievements of the previous centuries, on the other – however –has elaborated new original means and devices of satirical poetic techniques to optimally meet the adequate reflection on that epoch's reality. Owing to its folklore nature it is distinguished by an extremely active and durable functioning in the broad national milieu, which brought about the development in the mass oral-and-poetic consciousness of stable satirical stereotypes of foreign invaders.

Keywords: folklore satire, political folklore, Sich Riflemen's songs, satire poetics.

Сатира на межвоєнну Польщу в стрілецьких песнях

Евгений ЛУНЬО

Стрелецкие песни в высокохудожественной сатирической форме отображают агрессивную оккупационную политику межвоенной Польши по отношению к Украине. Народнопоэтическая политическая сатира украинцев на польских поработителей первой половины XX в., с одной стороны, опирается на достижения предшествующих веков, а с другой, – развивает новые оригинальные средства и приемы сатирической поэтики, наиболее адекватные отображению действительности того времени. Благодаря своей фольклорной природе политическая сатира на протяжении длительного периода активно бытует в широкой народной среде, что привело к появлению в массовом сознании устойчивых сатирических стереотипов об иностранных захватчиках.

Ключевые слова: фольклорная сатира, политический фольклор, стрелецкие песни, поэтика сатиры.

Стаття надійшла до редколегії 9.12.2009
Прийнята до друку 28.02.2010